

ФАКУЛТЕТ ПО ПРИРОДНИ НАУКИ

Катедра “ГЕОГРАФИЯ И МЕТОДИКА НА ОБУЧЕНИЕТО ПО
ГЕОГРАФИЯ”

РОСИЦА ЦАНКОВА ВЛАДЕВА

**ОБУЧЕНИЕ ПО ТЕМА „НАСЕЛЕНИЕ И СЕЛИЩА“ В
БЪЛГАРСКОТО СРЕДНО УЧИЛИЩЕ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на научна и образователна степен
„ДОКТОР“

Област на висше образование 1. Педагогически науки
Професионално направление 1.3. Педагогика на обучението по...
Научна специалност: Методика на обучението по (география)

Научен ръководител: доц. д-р. Т. Кръстева
Шумен 2013

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита на заседание на катедра „География и методика на обучението по география“ към Факултет природни науки на ШУ „Еп. Константин Преславски“, проведено на 27.09.2013 г.

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на заседание на научно жури на 28.02.2014 г., от 15 часа, в Корпус 1, зала 309 на ШУ „Еп. Константин Преславски“

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в катедра „География и методика на обучението по география“, стая 401 на ШУ „Еп. Константин Преславски“.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност на изследвания проблем

Съвременното образование протича в условията на глобализация, ускорено внедряване на високоефективни информационни технологии и преосмисляне на установени ценности. Те поставят редица предизвикателства и нови изисквания пред българското образование, което се развива в условията на адаптиране и интегриране към европейските политически, социално-икономически, културни и образователни структури.

Осезателното разместване на скалата на ценностите, извеждането на преден план на общочовешките ценности и добродетели, засилващата се тенденция към хуманизиране на образованието, осъзнаването и ориентирането към непреходните традиции на културата, водят неизменно до формиране на нов идеал за образованост и нови цели пред образователната система.

Произтичащите от това промени в българското средно образование са свързани с реализиране на реформа, насочена към внедряване на нови нормативни документи относно организацията на обучението и усъвършенстване на учебното съдържание. Те отразяват световните образователни тенденции и са в съответствие с традициите в българското образование и съвременните изисквания на гражданското общество. В тях се насърчава овладяването на нови знания и умения с цел практическото им прилагане, стимулира се изграждането на ценностни отношения и модели на поведение в съответствие със съвременното демократично общество и се цели формирането на свободни, морални и инициативни личности.

Географското образование е важен компонент в системата на средното образование и предлага добра съдържателна основа за реализиране на неговите цели. Съвременното географско образование в контекста на общото образование се стреми да отговори на изискванията на обществото за актуализиране и

преструктуриране на учебното съдържание, за прилагане на по-ефективни технологии, методи, форми и средства с оглед подобряване качеството на обучението.

Темата „Население и селища” традиционно се изучава в средното училище, както в общотеоретичния, така и в регионалния и българистичен блок от учебното съдържание в системата на обучение по география и икономика. В методическата литература съществуват публикации относно съдържателните и процесуални аспекти на обучение по темата, но тя не е цялостно изследвана в условията на прилагане на новата учебна документация – ДОО, конкретизирани в новите учебни програми и с оглед на съвременните образователни изисквания за личностно-ориентираното обучение, създаване на ценностно отношение и модели на поведение.

Необходимостта от изследване на обучението по темата е свързана с неговата **актуалност**, която произтича от:

- Реформата в българското образование и въвеждането на държавни образователни изисквания (ДОО) – стандарти, с цел подобряване на неговото качество. Чрез тях се конкретизират образователните цели и се определят крайните резултати при завършване на всяка образователна степен. Стандартите засягат изследвания проблем и внасят нови моменти при неговото реализиране в учебния процес по география.

- Новите изисквания на обществото насочени към хуманизиране на образованието и поставяне на преден план потребностите на личността на ученика и нейното развитие. В географското образование хуманизацията се свързва с необходимостта от актуализиране на общочовешките ценности и засилване на присъствието им в учебния процес по темата за население и селища. Реализирането на личностно-ориентирано обучение способства за осъзнаване значението на личния опит, знанията и ценностните отношения на учениците.

- Международните документи, свързани с правата на човека и детето и необходимостта от запознаване с тях при изучаване проблемите на населението и селищата, във връзка с интегрирането на България в европейските структури, с тяхното

познаване, зачитане и ненакърняване. Чрез тях се допринася за формиране на начална гражданска култура и проява на толерантност към правата и свободите на хората.

- Концепцията за устойчиво развитие във връзка със стартиралото от UNESCO през 2004 година световно десетилетие на образованието по устойчиво развитие и нуждата от нейното прилагане при обучение по темата за изграждане у учениците на активна гражданска позиция и светоглед, свързан с нормите на обществения живот при отчитане на екологичните ограничения, икономическото развитие и етническите норми и ценности.

- Засилване на практико-ориентираното обучение по география с оглед на неговото преориентиране от абстрактно-теоретично към приложно-практическо. Този процес, който е свързан с образователната тенденция за продуктивно образование, разполага с добри потенциални ресурси, представени от учебното съдържание за население и селища.

- Необходимост от актуализиране на учебното съдържание за население и селища, с оглед промените в условията на преход към пазарно стопанство у нас и динамичното социално-икономическо развитие в останалите страни от света в началото на XXI в. При съвременните условия в България и света част от основните показатели на населението коренно промениха своите характеристики. У нас изпъкнаха актуални демографски показатели, които са типични за съвременния свят и определят съвременната демографска ситуация. Това налага да се акцентира върху тях при конструиране на учебното съдържание по проблема.

- Прилагане на съвременни технологии и методи за усвояване на учебното съдържание. Реализирането на темата „Население и селища” в учебния процес трябва да се извършва чрез прилагане на интерактивни методи, проблемно обучение, формиране на умения за критично мислене и др.

От посочените мотиви става ясно, че темата традиционно е предмет на изучаване в средното училище, но в последните десетилетия се налага нейното актуализиране във връзка с новите

изискванията на обществото и тенденциите в развитието на съвременната педагогическа и географска наука.

2. Обект и предмет на изследване на дисертационния труд

Това определя като **обект на изследване**: учебната документация по география и икономика – ДОО, учебни програми, учебници; учебните постижения в процеса на обучение при изучаване на темата „Население и селища” и дейността на учителите.

Предметът на изследване е обучението по темата „Население и селища” (задължителна подготовка) в системата на географското образование V – X клас в цели, съдържателен и процесуален план.

3. Основна цел на изследването

Обектът и предметът са свързани с **основната цел** на изследването:

Да се разработи актуализиран модел на обучение по темата „Население и селища” в българското средно училище, при който ще се приложат съвременните изисквания към образованието в условията на глобализиращия се свят.

Съвременните изисквания към образованието са насочени към:

- хуманизиране на географското образование;
- изграждане на личности с активна гражданска позиция;
- практическа насоченост на обучението по темата.

4. Хипотеза на изследването

Тясно свързана с основната цел е и **хипотезата на изследването**:

Ако се приложи усъвършенстван модел на обучение по темата „Население и селища”, съобразно изискванията за хуманизация, активна гражданска позиция и практическа насоченост на географското образование, ще се повиши успеваемостта на учениците и ще се формира система от ценности за изява на отношения.

5. Задачи на дисертационното изследване

От основната цел и формулираната работна хипотеза произтичат **задачите на изследването**:

- Проучване на теоретичните основи на обучението по темата „Население и селища” в българското средно училище.

- Изследване на състоянието на обучението по темата „Население и селища” в системата на географското образование.

- Разработване на модел на обучение по темата „Население и селища” V – X клас задължителна подготовка (ЗП).

- Апробиране на разработения модел. Отчитане на резултатите. Формулиране на изводи.

6. Методика и инструментариум на научното изследване

За реализиране на основната цел на изследването се прилагат следните **методи на изследване**:

- теоретичен анализ литературата по проблема: педагогическа, психологическа, географска и методическа за формиране на теоретичните основи на изследването;

- анализ на учебната документация по темата, на дейността на учителя и учениците;

- системно-структурен анализ на учебното съдържание по темата;

- метод на графите и матрицата при изследване на логическата структура на учебното съдържание;

- метод на тестиране за установяване равнищата на усвоеност на учениците на основните елементи на учебното съдържание;

- анкетен метод за проучване мнението на учители и ученици;

- педагогически експеримент – констатиращ и обучаващ;

- статистически методи за обработка и представяне на получените резултати.

Резултатите от емпиричното изследване са представени по следните начини:

- табличен – чрез честотни таблици с оформени диаграми по приети критерии и показатели;

- графичен - чрез кръгови и стълбчести диаграми;

- чрез изчисляване на относителен дял и съотнасяне броя на учениците към съответните показатели за отделните критерии.

Изследването по темата се осъществи в **три етапа**: теоретично изследване, педагогически експеримент и обобщаване на резултатите.

Първият етап обхваща проучване на литературата по проблема, уточняване на понятийно-терминологичния апарат, изграждане на работния модел.

Вторият етап се осъществи в реалния учебен процес в два подетапа:

- първи – констатиращ подетап, чиято основна цел е да установи началното ниво на знанията на учениците и мнението на учителите по темата;

- втори – обучаващ подетап, който има за цел да проведе педагогическия експеримент.

Третият етап е свързан с обобщаване резултатите от педагогическия експеримент, формиране на изводи и окончателно оформяне на изследването.

Педагогическият експеримент в констатиращия подетап по темата се реализира в СОУ „Сава Доброплодни” и П ОУ „Д-р П. Берон” и в Професионална гимназия по строителство, архитектура и геодезия (ПГСАГ), а обучаващият подетап – в СОУ „Сава Доброплодни” и ПГСАГ гр. Шумен.

7. Структура на дисертационния труд

Дисертационният труд е структуриран в увод, пет глави и заключение в обем от 211 стр. Към него са приложени допълнителни доказателства за реализираната експериментална работа във вид на 66 фигури, интегрирани в текста и 31 приложения. Библиографията включва 351 заглавия, от които 289 на кирилица (български и руски) и 42 на латиница, като 23,35% от източниците са от последните 10 години.

II. СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

УВОД

В увода са обосновани актуалността и значимостта на темата. Определени са обекта и предмета, формулирани са работната хипотеза и теоретико-методологичната основа на изследването. Посочени са основната цел и свързаните с нея задачи, приложените методи на изследване и етапите на реализиране на дисертационното изследване.

ПЪРВА ГЛАВА

ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ НА ВЪПРОСА ЗА ОБУЧЕНИЕ ПО ТЕМАТА „НАСЕЛЕНИЕ И СЕЛИЩА“

Изложението в *първи параграф* на първа глава има за цел да направи преглед на развитието на знанията за население и селища и да установи съвременните научно-географски аспекти за тяхното изследване, за определяне на показателите и критериите за оценка на състоянието на сега действащото учебно съдържание за население и селища и за изработване на модел на обучение в географското образование.

Основните съдържателни опори са свързани с изясняване на въпросите за същността на науката „География на населението и селищата“ и на нейното място в общата структура на географските науки, според мнението на Покшишевский (1978); Шувалов (1985); Шафаренко (2012); Woods (1984); Scott, Duncan (1998); Voss (2007); Карастоянов, Петров (1994); Славейков, Янков (1995); Мичев (2003).

За доказване на важното място на знанията за население и селища в системата на учебното съдържание по география се анализира неговото историческото развитие, научните школи, както и съвременните подходи, идеи и теории.

Посочват се дълбоките исторически корени на проблема, свързани с трудовете на древногръцките философи Херодот, Демокрит, Аристотел, Платон, Тукидит, Ератостен, Страбон; с приноса на К. Птолемей; с изследванията на пътешествениците Марко Поло, Вашку да Гама, Р. Бейкън, Г. Адана, А. Никитин, Ибн Руста и др. Изяснява се влиянието на политическите и стопански доктрини върху познанието за населението, свързани с популяционистката концепция на У. Пети (1888); идеите на

физиократите от школата на А. Смит (2006); възгледите на географския детерминизъм в трудовете на Ш. Монтезкьо (1984); реакционната доктрината на Т. Малтус (1798) и насоките на демографските изследвания от XIX в.

Анализира се приноса на научните географски школи в областта на ГНС във водещите страни в света:

- немска школа, представена от К. Ритер, Ф. Рихтхофен, Ф. Ратцел, В. Кристалер, А. Льош с принос в областта на антропогеографията и формализацията на демографските изследвания чрез прилагане на математически методи;

- англо-американска школа с представители: Дж. Марш, У. Бунге, И. Боумън, У. Айзард, П. Хагет, Д. Харви, Г. Уайт, Дж. Уолпърт, П. Чорли, Р. Джонстън, Дж. Кейнс, с принос в развитието на бихевиоризма, локализационната насоченост при изучаване на населението и селищата с помощта на математически модели и засилената социологизация на изследванията;

- френска школа с представители: Е. Реклю, Пол Видал дьо ла Бланш, Ж. Брюн, М. Сор, Р. Клозие, П. Клавал, А. Ландри, научните трудове на които способстват за създаване на „география на човека“, развитието на посибилизма и теорията за съвременния демографски преход;

- руска школа с представители: М. Ломоносов, П. Кеппен, А. Бушен, Л. Мечников, П. Семьонов-Тян-Шански, Д. Анучин, Р. Кабо, Н. Барански, Ю. Саушкин, В. Покшишевски, Б. С. Хорев, Ю. Пивоваров, И. Маергойз, Г. Лапо, Д. Валентей и др., които допринасят за обогатяване на съвременната теория и методология на научните изследвания чрез прилагане на комплексния подход при изучаване на ГНС и доброто картографиране на демографските процеси.

Важни съдържателни опори на дисертационното изследване се явяват научните трудове за население и селища на българските учени: А. Иширков, К. Дрончилов, Г. Гунчев, И. Батаклиев, Д. Яранов, Л. Динев, И. Пенков, М. Деведжиев, З. Борисов, Н. Мичев, Св. Кираджиев, Г. Гешев, Хр. Ганев, З.

Нинов, Ч. Младенов, Е. Димитров, П. Славейков, Т. Трайков, Р. Янков и др.

Въз основа на направения анализ на развитието на знанията за население и селища и техните съвременни научно-географски аспекти, в края на първи параграф на първа глава са изведени следните *изводи*:

- Научната проблематика за население и селища е с дълбоки научни корени, което доказва нейната значимост.

- Научната систематизация на знанията за население и селища се осъществява по пътя на комплексната характеристика на елементите „природа – население – стопанство“.

- От научните теории за население и селища с най-голямо значение за изследването са: общата теория за населението, с отчитане приемствеността между социалните и възпроизводствени процеси и съвременната теория за демографския преход.

- За разкриване тенденциите в съвременното развитие на знанията за ГНС трябва да се отчитат положителните и отрицателни страни в научните концепции – популационизъм, физиократизъм, географски детерминизъм, малтусианство, кейнсианство, теория за оптимума на населението.

- Въз основа на научните изследвания на български учени като основни елементи в съдържателно-структурните основи на модела за население и селища приемаме:

- населението – брой, териториално разпределение и гъстота, естествено възпроизводство, миграции, структури, трудов потенциал, демографски проблем и демографска политика;
- селищата – видове, градове, села, урбанизация, селищна политика.

Чрез изложението във *втори параграф* на първа глава се обособяват педагогическите съдържателни основи на дисертационното изследване. Анализира се мнението на: Ильина (1984), Окон (1986), Петров (1998), Shiro (1978), Якова (2004) за обучението, като се приема твърдението на Андреев, според

който обучението е „организационно-функционално единство между преподаването и ученето, чрез което се постига управляване на активността на учениците и в тях се формират определени знания, умения, навици и методи на познание“ (2001, с. 14).

По отношение *целите*, като една от основните характеристики на обучението, интерес за изследването представляват следните постановки въз основа разработките на: Белич (1989); Петров, Атанасова (2001); Бижков (2003); Василева (2004); Мавров, Станев (2000); Surjosuseno, Watts (1999);

- Целите са важна характеристика на процеса на обучение, тъй като отразяват крайния резултат на педагогическата дейност и влияят върху резултатността на обучението. Те са динамична категория, която е тясно свързана със съвременните изисквания на обществото и параметрите на образователния процес. При тяхното разработване трябва да се отчита социалния опит.

- За изграждане на системата от цели е необходимо декомпозиране на целите в хоризонтална посока (обучението в даден клас) и във вертикална посока (обучението от клас в клас).

- Съдържанието на целите включва цели за мотивация на ученето, за усвояване на знания и умения, за формиране на компетенции и за изграждане на отношения.

По отношение проблема за *учебното съдържание*, като една от основните характеристики на обучението, определен интерес за изследването представляват следните постановки:

- Съдържанието на образованието е педагогическа проекция на социалния опит на няколко равнища – обща теоретична представа, учебен предмет и учебен материал, като се явява структурно и функционално ядро на общообразователната подготовка и съответства на системата от образователните цели.

- При изграждане на учебното съдържание на равнище учебен предмет, трябва се отчита съответствието с постиженията на географската наука, взаимодействието между теоретическо и практическо знание, връзка с образователните цели, с равнището на познавателните способности и с възрастовите особености на учениците.

- Подборът и структурирането на учебното съдържание на равнище учебен предмет трябва да се извършва при прилагане на системно-структурния, индуктивният и дедуктивният подходи, както и на принципите за научност, системност, достъпност и засилване на неговия приложен характер. Основни компоненти на учебното съдържание според ДОО са: знания, умения, компетенции и отношения.

Съдържанието на *трети параграф* на първа глава анализира психологическите съдържателни основи на дисертационното изследване по отношение на *процеса на обучение*.

Въз основа на изследванията на: Славин (2004); Цветкова (2006); Виготски (1999); Хекхаузен (1986); Колишев (2004); Десев (1998); Пиръов, (2000) се обособяват следните постановки, свързани с настоящото изследване:

- Процесът на обучение е специфичен логически структуриран познавателен процес, който е съобразен с дидактическите принципи и основните методически изисквания и отчита възрастовите и културни особености на учениците.

- Основни негови подсистеми са учителя и ученика, между които се реализират разнообразни процеси на преподаване и усвояване на знания, умения, компетенции и отношения, които са съобразени с когнитивните свойства на личността.

- Важна роля в процеса на обучение играе мотивацията за учене, която се отнася да вътрешни състояния, реализиращи конкретно поведение на учениците за постигане на предварително поставените цели.

- В процеса на обучение се извършва взаимодействие в социална среда, като груповите норми служат като еталон за сравняване на собствените постъпки на учениците и в него се реализират рефлекторно, когнитивно и интелектуално равнище на учене.

- В процеса на обучение учениците реализират учебна дейност, която е организационно и личностно-обусловена, при изпълнението на която учениците извършват определени умствени действия.

- Теорията за поэтапното формиране на умствените действия, като част от общата теория за формиране на психическата дейност, е вариант за управление на процеса на обучение и за подобряване на крайните резултати от него.

ВТОРА ГЛАВА

МЕТОДИЧЕСКИ ОСНОВИ НА ВЪПРОСА ЗА ОБУЧЕНИЕ ПО ТЕМАТА „НАСЕЛЕНИЕ И СЕЛИЩА“

Изложените педагогически и психологически теоретични постановки по темата на дисертационното изследване намират своята конкретизация във втора глава, където се прави преглед на методическите основи на въпроса за обучение по темата „Население и селища“.

За по-голяма детайлност на изследването се обособяват общометодически аспекти на проблема (първи и втори параграф) и частнометодически аспекти на проблема (трети параграф).

В *първи параграф* на главата се изяснява важното значение на системния подход, защото проблемът за население и селища се изследва в системата на географското образование и моделът за обучение по темата се изгражда в съответствие с неговите постановки в цели и съдържателен план.

Във *втори параграф* се анализира значението на принципите за научност, комплексност и глобалност, които се прилагат при подбора на учебното съдържание по темата и имат важно значение при неговото реализиране в учебния процес.

Особено внимание се отделя на концепцията за хуманизиране на географското образование, която е залегнала в целта на дисертационното изследване. За доказване на нейното важно значение са посочени възгледите на Димитров (1994), Haubrich (1998), Максаковски (2001), Лазаров (1990) и документите на комисията по географско обучение към Международния географски съюз (1993, 2007, 2008).

Разгледано е и друго актуално направление на развитие на географското образование в началото на XXI в., свързано с концепцията за устойчиво развитие, която намира отражение в целта и подцелите на модела на обучение по темата.

В *трети параграф* е направен опит за реализиране на многоаспектен анализ на проблема за население и селища в методическата географска литература. Той показва, че липсва цялостно методическо изследване на проблема за системата на обучение по темата „Население и селища“, а в своите изследвания авторите засягат отделни елементи на системата на обучение.

Установява се, че анализ на най-голям брой елементи от системата на обучение по темата се откриват в публикуваните методики на обучението по география от български и чужди автори: А. Гейки (1930), Д. Костов (1934), М. Печевски (1965), П. Векилска и В. Неделчева (1966), А. Бибики (1973), А. Дарински (1975), Л. Панчешникова (1983), П. Лазаров и колектив (1989), Д. Кънчев (1997) и П. Лазаров (2009), С. Дерменджиева (2010, 2012).

В детайли се разглеждат методическите публикации, свързани с основните компоненти на обучение по темата – цели, учебно съдържание, процес на обучение.

По отношение на анализа на методическите публикации за *целите* са изведени следните методически постановки:

- Целите на обучение по темата за население и селища се явяват изходно начало за останалите елементи на системата на обучение.

- За свързване на съдържателната и процесуалната страна на обучение по темата „Население и селища“ се изгражда система на целите на обучение, където те се развиват в хоризонтален и вертикален план чрез тяхното декомпозиране и операционализиране.

- Въз основа на психолого-педагогическите и частнометодически постановки по проблема за съдържание на целите на обучение по темата за население и селища, се придържа към четири компонентната система на образователните цели – за мотивация на ученето, за усвояване на знания и умения, за формиране на компетенции и за изграждане на отношение.

Въз основа на анализа на методическата литература по изследваната тема във връзка с *учебното съдържание* се формулират следните изводи:

- Присъствието на знанията за население и селища в системата на учебното съдържание по география е недостатъчно.

- Основните фактори, които рефлектират при подбора на учебното съдържание за население и селища на ниво учебен предмет и учебен материал са свързани с: новите изисквания на обществото, насочени към хуманизиране на образованието; съвременните аспекти на развитие на географията, като комплексна наука със стремеж към засилване на нейното практико-приложно значение и акцент върху устойчивото развитие; съвременните насоки на географското образование в световен мащаб, с оглед на новите документи на Комисията по географско образование към Международния географски съюз.

- В учебното съдържание по география за население и селища трябва да присъстват всички видове знания: теоретични, емперични, методологични и аксеологични.

- Уменията, които се прилагат в учебния процес във връзка с изучаване на населението и селищата се поделят на практически и интелектуални.

- Компетенциите се явяват важен, но все още не достатъчно изследван компонент в структурата на географското съдържание за население и селища.

- Отношенията, като елемент на учебното съдържание за население и селища на ниво учебен предмет не са достатъчно изследвани в методически план. На съвременния етап те се явяват един от най-важните елементи на учебното съдържание, чрез които се определя активната позиция и поведение на личността.

Въз основа на анализа на методическата литература във връзка с *процеса на обучение* по темата за население и селища се открояват следните изводи:

- Методите на обучение по темата за население и селища се поделят на традиционни и интерактивни, като в зависимост от основния източник на географска информация, традиционните методи, се поделят на: словесни, нагледни и практически.

- Интерактивните методи имат важно значение за активизиране на познавателната дейност на учениците чрез поставянето им в проблемна ситуация, чието разрешаване изисква интелектуално напрежение, емоционално съпреживяване за представяне и отстояване на лична позиция и волева активност. В процеса на обучение по темата за население и селища се прилагат система от разнообразни интерактивни методи.

- Урокът е основна организационна форма на обучение по темата, като знанията, уменията, компетенциите и отношенията за население и селища се усвояват в разнообразни типове уроци.

- Ресурсното осигуряване на обучението по темата се свежда до нормативни ресурси (ДОИ, учебни програми) и информационно-методологически ресурси (учебници и пособия за учителя).

ТРЕТА ГЛАВА

СЪДЪРЖАТЕЛНО-СТРУКТУРЕН АНАЛИЗ НА УЧЕБНОТО СЪДЪРЖАНИЕ ЗА НАСЕЛЕНИЕ И СЕЛИЩА В СИСТЕМАТА НА ГЕОГРАФСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ В СОУ

В трета глава е направен опит за критичен анализ с цел установяване на съвременното състояние и проблеми на обучението по темата „Население и селища“ под формата на четири параграфа: в нормативните документи (законови актове), в ДОИ за учебно съдържание, в учебните програми по география и икономика V-X клас и в учебното съдържание на учебници по география и икономика V-X клас.

В *първи параграф* се разглеждат основните нормативни документи, които се прилагат при реализиране на географското образование, респективно обучението по темата за население и селища: Законът за народната просвета (1991); Законът за степента на образование, общообразователния минимум и учебния план (ЗСОМУП, 1999); Наредба № 6 за разпределение на учебното време за достигане на общообразователния минимум по класове, етапи и степени на образование (2001) и Наредба № 3

за системата на оценяване (2003). Почти всички се нуждаят от актуализиране на постановките в тях с оглед изискванията на съвременността.

В процес на обсъждане е Законопроект за предучилищното и училищното образование (2012), прилагането на който основно ще промени нормативната база на училищното образование, в т.ч. и на обучението по география и икономика. В него се актуализират основните цели на предучилищното и училищно образование и са формулирани цели за формиране на „толерантност и уважение към етническата, националната, културната, езиковата и религиозна идентичност на всеки гражданин” и „познаване на националните, европейските и глобалните културни ценности и традиции”, които до голяма степен съвпадат с част от целите на проведения педагогически експеримент и доказват актуалността на изследваната проблематика.

Въз основа на анализа на състоянието на обучението по темата в ДОО за учебно съдържание, във *втори параграф* се обособяват следните проблеми:

- При формулиране на спецификата на предмета „География и икономика” в КОО „Обществени науки и гражданско образование” част от постановките се нуждаят от актуализиране, при което би следвало да се отчита необходимостта от подчертаване ролята на географското образование за формиране не само на личности, които да зачитат европейските и световни ценности, но преди всичко – националните ценности.

- Основната насока в ДОО за учебно съдържание по география и икономика, в т.ч. за население и селища, е необходимо да се преориентира от теоретичното познание към практико-ориентираното обучение, въз основа на съвременните изисквания на обществото.

- За да могат стандартите за учебно съдържание, общо за предмета география и икономика и конкретно за население и селища да се отличават с цялостност, би следвало в ядрата да

бъдат включени всички елементи на знанията, като се наблегне на методологичните и аксеологичните знания.

- Да се доразвият в цялостен вид стандартите за население и селища, които се отнасят към ядрото, свързано с география на България, за да може да се постигне пълнота и по-голяма коректност при формулиране на стандартите на учебния предмет.

- Преодоляването на пропуските при разработване на стандартите за учебно съдържание за население и селища и общо за учебния предмет „География и икономика”, по отношение на нарушаване на принципите за системност и на географския принцип за присъствие на всички географски нива (глобално, регионално, национално и локално), да се извърши въз основа на разработване на единна образователна концепция за географското образование.

В *трети параграф* се установява съвременното състояние и се извеждат проблемите при обучение по темата в учебните програми по география и икономика V-X клас по отношение на главната цел на обучение и съдържанието на подцелите на обучение. Състоянието и проблемите се свеждат до:

- При формулиране на главната цел на обучение е нарушен системния подход, което създава предпоставки за нарушаване на принципа за единство.

- Главната цел на обучение се нуждае от по-голяма степен на конкретност при представяне на нейното развитие и измерване в курс на обучение.

- Връзката при декомпозиране на образователната цел на различните равнища трябва да присъства експлицитно за да може да се проектира прилагането на модела на социалната поръчка до процеса на обучение чрез свързване на съдържателната и процесуалната страна на обучението.

- При формулиране на подцелите на обучение е нарушена съгласуваността по отношение на тяхната субординация, поради разминаване в използваните термини и неточно открояване на основните елементи на учебното съдържание, което затруднява

тяхното реализиране в процеса на обучение по география и икономика.

- Основните структурни елементи в съдържанието на подцелите за население и селища са знания, умения (вкл. за оценяване и за вземане на решения) и отношения.

- Установява се наличие на субординация при знанията за население и селища в учебните програми от V до X клас, в които преобладават теоретичните и емпирични знания, слабо са представени методологичните знания и почти не са открити аксеологичните знания.

- В учебните програми V-X клас липсва еднотипна класификация на уменията, която да отговаря на рамковите изисквания на ДОО.

- В учебните програми от V до VIII клас уменията отговарят на качествената характеристика за единство, тъй като отразяват етапите на тяхното формиране въз основа на опорни умения, затвърдяване и развитие, а при уменията в IX и X клас единството е нарушено.

- В учебните програми по география и икономика има наличие на формулирани ценности за население и селища, но е нарушена тяхната субординацията в IX и X клас. Не е достатъчен броят на дейностите, посочени в отделните учебни програми за формиране на ценностно отношение по темата „Население и селища”. Съдържанието на ценностите в отделните класове, въз основа на които се формират ценностните отношения, би следвало да се разшири, като се акцентира върху етническата и религиозна толерантност и патриотизма.

- За да може да се реализира системния подход при разработване на учебните програми V-VIII клас; IX-X клас, трябва да се уеднакви тяхната структура, класификация на целите и съдържание на подцелите, като се изхожда от рамковите изисквания на ДОО.

Съдържанието на *четвърти параграф* е свързано с установяване на състоянието и открояване на проблемите в учебното съдържание на учебниците по география и икономика V-X клас.

В учебниците е разработен учебният материал по изследваната тема, който се отличава с глобална и локална структура. При анализа на глобалната структура на учебния материал за население и селища се приема за нейна основа структурата, свързана с взаимодействието: ресурси → процеси → резултати, която изразява основните направления на знанията за населението и селищата (Прил. 1).

Структурирана по този начин, глобална структура дава възможност да се докаже връзката между отделните показатели за характеристика на населението и селищата с цел извличане на закономерности, която е една от целите на обучение; да се обоснове генетичния принцип при определяне на особеностите и проблемите на населението, което повишава теоретичното равнище на изучаваната тема. При отделните учебници от V до X клас се наблюдава наличие на глобална структура на учебния материал, която съдържа посочените елементи.

Локалната структура се изследва по пътя на количествен и качествен анализ въз основа на определени критерии и качествени характеристики (Прил. 2). Установява се, че в курса V-X клас присъства система от общи понятия за население и селища. Структурата на системата обаче е частично нарушена, поради това, че не се наблюдава развитие на някои от понятията във вертикален план, а други понятия се дублират в класовете. Липсва пълно съответствие между понятията в посочените учебни програми и тези в отделните учебници. Няма координация по отношение процеса на формиране и разширяване съдържанието и обема на понятията за население и селища в курса на обучение. Липсва съгласуваност между основния и допълнителния текст в учебниците по отношение съдържанието на понятията за население и селища.

За да може да се реализира стройна логическа структура на учебния материал по темата за население и селища е необходимо преди изработване на отделните учебни програми и написването на съответните учебници да се изгради системата на основните понятия от първо и второ равнище по темата.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

МОДЕЛ НА ОБУЧЕНИЕТО ПО ТЕМАТА

„НАСЕЛЕНИЕ И СЕЛИЩА“ В ГЕОГРАФСКОТО

ОБРАЗОВАНИЕ

Четвърта глава се състои от два основни параграфа, като първият представя състоянието и разкрива проблемите на процеса на обучение по темата, а вторият представя съдържателно-структурните особености на модела на обучение.

По *първи параграф* изследването на състоянието на процеса на обучение по темата се извършва въз основа на анализ на действащата учебна документация, наблюдения и анкетно проучване по време на констатиращия подетап, който се реализира с ученици V-VIII клас в СОУ „Сава Доброплодни” и II ОУ „Д-р П. Берон” и IX-X клас в Професионална гимназия по строителство, архитектура и геодезия.

При констатиращия подетап се установяват закономерности относно учебното съдържание, което е добре осигурено с теоретични и емпирични знания и слабо осигурено с методологични и аксеологични знания. При формирането на общите и единични понятия по темата в курса V-X клас е нарушена логическата структура на учебния материал във вертикален и хоризонтален план поради недостатъчната степен на прилагане на системния подход.

Формулирането на закономерности по изследваната тема затруднява учениците поради недостатъчното системно усвояване на съдържанието на основните демографски понятия и нарушаване на системността при изясняване генезиса и значението на връзките между тях. Недостатъчната степен на осигуреност на знания за проява на част от практическите и интелектуални умения по темата е свързана с липсата на система на уменията по отношение на глобалната и локална структура на учебния материал; недостатъчен брой часове за дейности и липса на технологично време в останалите типове уроци.

Отчита се нарушаване в системността на компетенциите за население и селища, нарушаване на тяхното единство и на

развитието им от клас в клас. Наблюдава се наличие на умения за вземане на решения (модел на поведение), като се отчитат пропуски при тяхното формулиране. Въпреки наличие на формулирани ценности в учебните програми, въз основа на които се формират ценностни отношения, в реалния учебен процес не се създават предпоставки за тяхната проява поради подценяване на част от учителите на този важен елемент на учебното съдържание и невъзможността за измерване на неговата проява.

За по-детайлно изследване на инструментариума от методи се провежда анкетно проучване с 54 учители по география и икономика от областите Шумен, Русе, Силистра, Бургас. Резултатите дават предимство на по-честото използване на традиционните методи на обучение при учебното съдържание за население и селища – 53,70% от учителите. По-малък относителен дял от тях: 46,30% по-често прибягват до използването на интерактивните методи на обучение, прилагането на които изисква допълнително време за подготовка и разнообразни източници на информация.

От формите на обучение по темата в процеса на обучение присъстват всички типове уроци, като преобладават уроците за нови знания, по-малък е броят на уроците за дейности, а най-малък е на уроците за обобщение и контрол. Ресурсното осигуряване по темата е дело на авторите на учебници и научна литература, но до голяма степен зависи от активността на самите учители по география и икономика.

Във *втори параграф* се представят съдържателно-структурните особености на модела на обучение по темата „Население и селища“ в курса V-X клас.

Според тях обучението по темата „Население и селища“ в модела има характер на система, която се състои от шест компонента – обучение по темата в V, в VI, в VII, в VIII, в IX и X клас –ЗП (Прил. 3). От характеристиките на компонентите със системен характер са целите и учебното съдържание, а дидактическото ситуиране приема различни съчетания в отделните класове. Всеки компонент се отличава с относителна самостоятелност и същевременно е тясно обвързан с останалите

компоненти, което способства за обособяване целостта на системата. Всеки компонент притежава определени характеристики – цели, учебно съдържание, дидактическо ситуиране (методи, форми, ресурси).

Между отделните характеристики в рамките на обучението V-X клас се реализират отношения на субординация (подчиненост на компонентите един на друг) във вид на вертикални връзки. Между отделните характеристики в рамките на един компонент съществуват координирани отношения във вид на последователност, приемственост и взаимозависимост – хоризонтални връзки.

Системата на целите в модела включва главна цел и подцели, между които съществува координация и субординация.

Главната цел на модела на обучение по темата „Население и селища“ за курса V-X клас е съобразена с действащата учебна документация по предмета и се свежда до: формиране и развитие на географската култура на учениците чрез хуманизиране на географското образование, изграждане на личности с активна гражданска позиция и практическа насоченост на обучението по темата за население и селища на глобално, регионално и локално ниво.

Главната цел на обучение по темата на трето равнище (учебен материал за население и селища) се декомпозира на главните цели на обучение по темата в отделните класове, което доказва нейният системен характер (Прил. 4). Съдържанието на подцелите включва следните групи цели: за мотивация на ученето, за усвояване на знания и умения, за формиране на компетенции и за изграждане на отношение (Прил. 5)

Системата на елементите на учебното съдържание в модела включва знания, умения, компетенции и отношения. (Прил. 6).

За изграждане на логическата структура на учебния материал в модела по темата „Население и селища“ прилагаме метода на графите и матрицата за определяне на основните, структуроопределящи нови понятия и свързаните с тях съждения. Логическата структура на учебния материал в модела е

представена и чрез схеми на основните понятия в компоненти на обучение по темата V-X клас.

Въз основа на схематичното представяне на основните *понятия* за население и селища в компонентите на обучение в модела можем да обобщим, че в модела на обучение се установява система от общи понятия за население и селища, която позволява да се проследява тяхното развитие в хоризонтален и вертикален план.

Системата на понятия в отделните компоненти от първо и второ равнища доказва важното място на актуализираните според съвременните идеи и тенденции в развитието на географската наука, знания за население и селища. Системата от понятия за население и селища служи като основа за формиране на причинно-следствени връзки и закономерности по темата. Усвояването и затвърдяването на съдържанието на системата от понятия в модела изисква прилагане на адекватна система от разнообразни умения, методи и форми.

Моделът на обучение по темата се реализира чрез прилагане на система от *интелектуални и практически умения* (Прил. 7) и система от *компетенции*, насочена към оценяване значението на демографските процеси и явления на глобално, локално и регионално равнище; формиране и затвърдяване на уменията за вземане на решения и изразяване на лично мнение по проблемите на населението и селищата на глобално, регионално и локално равнище; демонстриране на модели на адекватно поведение при рискови ситуации за населението и селищата.

Една от основните мотивационни цели за разработване на модел на обучение по темата е свързана с разширяване системата от *ценности* на учениците и провокиране на тяхната осъзната изява в процеса на обучение. Структурата на системата от ценности в модела, въз основа на които се формират отношения, се състои от три отделни групи: нравствено-естетическите ценности, ценностите за устойчиво развитие на населението и патриотични ценности. Всяка от тях се формира в различните компоненти на модела (Прил.8).

Дидактическото ситуиране при прилагане на модела се реализира чрез прилагане на всички типове уроци, използвани интерактивни и традиционни методи на обучение и формите на съвместна дейност на учителя и учениците (Прил. 9).

В модела на обучение по темата е приложена система от традиционни и интерактивни *методи на обучение*, като интерактивните методи са обединени в три групи – ситуационни, дискуссионни и метод на проектите (Прил. 10). Групата на ситуационните методи се прилага в компонентите на обучение на модела предимно в прогимназиален етап, като казусът се прилага и в гимназиален етап.

Целта на тяхното използване е стимулиране на творческото мислене чрез система от интелектуални действия, свързани с решаването на конкретен проблем. В сравнение с казуса и инцидента, които могат да се приложат във всички звена на макроструктурата на всички типове уроци, ролевата игра изисква повече време за подготовка и реализиране. Всички методи от групата на ситуационните зареждат учебния процес по темата с положителен заряд и се явяват предпоставка за реализиране на творческа дейност за формиране на компетенции и изява на отношения.

Към групата на дискуссионните методи широко приложение в прогимназиален етап и частично в гимназиален намира мозъчната атака, която се използва при усвояване на нови понятия или за формулиране на закономерности за населението и селищата. Методът на приоритизацията се прилага като самостоятелен поради възможностите, които предоставя за вземане на решение и мотивиране на собствения избор. В системата от интерактивни методи в модела на обучение дискусията и дебатът се прилагат в гимназиален етап, с оглед на по-сложните логически операции, които те изискват – за анализ, синтез, изразяване на позиция, аргументирана защита на собствено мнение, приемане доводите на опонентите и др.

Към третата група от интерактивни методи в системата на модела се отнасят метода на проектите и подготвителните дейности за неговото прилагане в прогимназиален етап, които се

свеждат до реализиране на проектна дейност. В сравнение с останалите приложени методи, методите в тази група изискват най-много време за подготовка и реализиране, но и същевременно създават най-добри предпоставки за практико-приложна дейност и формиране на компетенции.

Като основните *форми на съвместна дейност на учителя и учениците* в процеса на обучение в модела се прилага индивидуална, групова (екипна) и общокласна форма. Тяхното съчетано използване създава предпоставки за добра комуникация в процеса на обучение между учителя и учениците и между самите ученици. При реализирането на екипната форма на дейност в модела на обучение се отчитат трудности, свързани с липсата на обособени ресурси за нейното реализиране в класна среда, при наличието на голям брой ученици и недостатъчен брой източници на информация.

Ресурсното осигуряване в модела на обучение по темата е свързано с използване на информационно-методични ресурси за прилагане на учебната документация и усвояване на учебното съдържание по темата.

При апробиране на модела на обучение за население и селища отчитаме, че учебното съдържание по темата предоставя добри възможности за използване на разнообразни източници на информация – тематични карти и картографски изображения; стратегии въз основа на демографски статистически данни; енциклопедии; градоустройствени планове; законодателни документи за правата на човека; интернет-ресурси за българската общност в света, за народните традиции и обичаи и постиженията в областта на науката, културата и изкуството; научно-популярни текстове за живота и бита на индианците, особеностите на религиите и на родното селище, живота на българските изследователи на Антарктида, бежанските потоци, демографския проблем и демографската политика; фотоси за различните расови типове и др.

Техният избор е свързан с целите и подцелите на модела, конкретната материално-техническа база, готовността на

учениците за тяхното използване, съдействието и компетентността на учителите.

ПЕТА ГЛАВА

ОРГАНИЗАЦИЯ И МЕТОДИКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Пета глава се състои от два параграфа, в които се представя дизайна на изследването и анализа на резултатите.

Посочват се етапите на осъществяване на емпиричното изследване в реалния процес на обучение през периода 2000-2012 г., като в констатиращия подетап се реализира в СОУ „Сава Доброплодни“ и II ОУ „Д-р П. Берон“ и в Професионална гимназия по строителство, архитектура и геодезия (ПГСАГ), а в обучаващият подетап – в СОУ „Сава Доброплодни“ и ПГСАГ гр. Шумен.

Обем на извадката: В изследването участват 792 ученици, от които 156 са ученици от контролните паралелки, а 636 са ученици от експерименталните паралелки на посочените училища; 54 учители по география и икономика от областите Шумен, Русе, Силистра, Бургас. Според пола учителите се разпределят както следва: 74,07% – жени и 25,93% – мъже, а при учениците разпределението е в полза на момичета (55,05%) за сметка на момчетата (44,95 %).

Поради големия обем на събраната емпирична информация част от данните не са представени в съдържанието на дисертационното изследване, но те потвърждават изведените резултати.

Анкетните карти за ученици и учители са специално конструирани за целите на изследването. На учениците са зададени, както въпроси, така и отговори свързани с отношението към човешките права, а на учителите – за значението на знанията по темата „Население и селища“, за нейното място в системата на учебното съдържание и за нейното реализиране в учебния процес. Тестовите са изработени за целите на изследването. Знанията на учениците са оценени по точкова система или с качествена оценка.

Резултатите от изследователската работа по емпиричното изследване са представени в табличен вид – чрез честотни таблици с оформени диаграми по приети критерии и показатели; в графичен вид – чрез кръгови и стълбчести диаграми; чрез изчисляване на относителен дял и съотнасяне броя на учениците към съответните показатели за отделните критерии.

Получените резултатите от емпиричното изследване са подложени на анализ по критерии и показатели във вид на 66 тестови задачи, обособени в 7 критериално-ориентирани теста: тест входно ниво V клас; тест №1 V клас; тест №2 VI клас; тест №3 VII клас; тест №4 VIII клас; тест №5 IX клас; тест №6 X клас.

В съответствие с разработените цели и задачи на настоящото изследване за оценяване качеството на знанията, свързаните с тях умения, компетенции и ценности в тестовите задачи, се прилага система от критерии, които се свързват с определени показатели и се отнасят към установени равнища на усвоеност (Фиг. 1).

Фигура 1.

Критерии, показатели и равнища на усвоеност

Критерии	Показатели	Равнища на усвоеност
1. Пълнота Определяне на количеството на усвоените знания спрямо предвидените в учебната програма	1.1. Познава основните признаци и белези на понятията за население и селища	
	1.1.1. Определение	Отлично – дава определение с пълнота 91-100%
		Много добро – дава определение с пълнота 76-90%
		Добро – дава определение с пълнота 51-75%;
		Удовлетворително – дава определение с пълнота 25-50%
		Слабо – дава определение с пълнота под 25%

	1.1.2. Основни признаци и белези	Отлично – познава основните признаци и белези на понятията с пълнота 91-100%
		Много добро – познава основните признаци и белези на понятията с пълнота 76-90%
		Добро – познава основните признаци и белези на понятията с пълнота 51-75%
		Удовлетворително – познава основни-те признаци и белези на понятията с пълнота 25-50%
		Слабо – познава основните признаци и белези на понятията с пълнота под 25%
	1.1.3. Единични понятия	Отлично – познава основните единични понятията 91-100%
		Много добро – познава основните единични понятията 76-90%
		Добро – познава основните единични понятията 51-75%
		Удовлетворително – познава основните единични понятията 25-50%
		Слабо – познава основните единични понятията под 25%
1.1.4. Алгоритми	Отлично – познава алгоритмите 91-100%	
	Много добро – познава алгоритмите 76-90%	
	Добро – познава алгоритмите 51-75%	
	Удовлетворително – познава алгоритмите 25-50%	
	Слабо – познава алгоритмите под 25%	
1.2. Сравнява съдържанието на понятията за население и селища		
1.2.1. Сравнява общи понятия	Отлично – сравнява пълно и точно 91-100%	
	Много добро – сравнява и посочва преобладаващата част от приликите и разликите 76-90%	
	Добро – сравнява и посочва преобладаващата част от приликите и разликите 51-75%	
	Удовлетворително – сравнява и	

		посочва определена част от приликите и разликите 25-50%
		Слабо – сравнява и посочва минимална част от приликите и разликите под 25%
	1.2.2. Сравнява единични понятия	Отлично – сравнява пълно и точно 91-100%
		Много добро – сравнява и посочва преобладаващата част от приликите и разликите 76-90%
		Добро – сравнява и посочва преобладаващата част от приликите и разликите 51-75%
		Удовлетворително – сравнява и посочва определена част от приликите и разликите 25-50%
		Слабо – сравнява и посочва минимална част от приликите и разликите под 25%
	1.3. Притежава умения за прилагане на понятията за население и селища.	
	1.3.1. Характеристика	Отлично – прави пълна и точна характеристика 91-100%
		Много добро – прави точна характеристика с пълнота 76-90%
		Добро – прави точна характеристика с пълнота 51-75%
		Удовлетворително – прави характеристика с пълнота 25-50%
		Слабо – прави характеристика с пълнота под 25%
	1.3.2. Оценка	Отлично – прави пълна и точна оценка 91-100%
		Много добро – прави оценка с пълнота 76-90%
		Добро – прави оценка с пълнота 51-75%
		Удовлетворително – прави оценка с пълнота 25-50%
		Слабо – прави оценка с пълнота под 25%
2. Дълбочина Осъзнаване на съществените връзки на изучаваните обекти, процеси и явления	2.1. Идентифицира факторите, влияещи върху количествените и качествени характеристики на населението	

	2.1.1. Установява причинно-следствени връзки (фактори-приложение)	Отлично – установява причинно-следствени връзки с пълнота 91-100%	
		Много добро – установява причинно-следствени връзки с пълнота 76-90%	
		Добро – установява причинно-следствени връзки с пълнота 51-75%	
		Удовлетворително – установява причинно-следствени връзки с пълнота 25-50%	
		Слабо – установява причинно-следствени връзки с пълнота под 25%	
	2.1.2. Понятия (динамика, конкретизация)	Отлично – анализира динамиката и конкретизира понятията с пълнота 91-100%	
		Много добро – анализира динамиката и конкретизира понятията с пълнота 76-90%	
		Добро – анализира динамиката и конкретизира понятията с пълнота 51-75%	
		Удовлетворително – анализира динамиката и конкретизира понятията с пълнота 25-50%	
		Слабо – анализира динамиката и конкретизира понятията с пълнота под 25%	
2.2. Обяснява връзките и зависимостите между показателите за характеристика на населението и селищата	2.2.1. Доказва и изразява причинно-следствените връзки (фактори-приложение)	Отлично – доказва и изразява причинно-следствени връзки с пълнота 91-100%	
		Много добро – доказва и изразява причинно-следствени връзки с пълнота 76-90%	
		Добро – доказва и изразява причинно-следствени връзки с пълнота 51-75%	
		Удовлетворително – доказва и изразява причинно-следствени връзки с пълнота 25-50%	

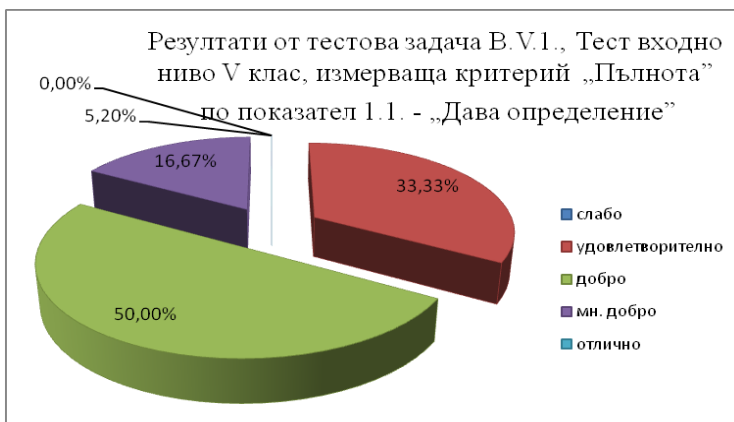
		Слабо – доказва и изразява причинно-следствени връзки с пълнота под 25%	
3. Интерактивност и гъвкавост Намиране на варианти и способности за приложение на знанията в нова ситуация чрез интерактивни методи	3.1. Изразява мнение по демографски проблеми и проблеми на селищата		
	3.1.1. Изразява мнение във връзка с понятия	Изразява	
		Не изразява	
	3.1.2. Изразява мнение по отношение на проблеми на населението и селищата	Изразява	
	3.2. Дава предложение за решаване на проблемите на населението и селищата		
	3.2.1. Изразява лично мнение за решаване на проблеми	Изразява	
		Не изразява	
	3.2.2. Прогнозира	Прогнозира	
		Не прогнозира	
	3.3. Изразява ценностни отношения, свързани с населението и селищата		
	3.3.1. Обосновава необходимост от изява на ценностни отношения	Обосновава	
		Не обосновава	
	3.3.2. Модели на поведение	Изявява	
		Не изявява	
3.3.3. Обяснява ценностни отношения	Обяснява		
	Не обяснява		
3.3.4. Изразява лично мнение, свързано с ценностни отношения	Изразява		
	Не изразява		
3.3.5. Оценява ценностни отношения	Оценява		
	Не оценява		

За анализ резултатите на тестовите задачи се използват следните показатели (на примера на тестова задача В.1)

Фигура 2.

*Резултати от тестова задача В.1.,
измерваща критерий „Пълнота” по показател 1.1. - „Дава
определение“*

x	f	f ⁻	F	F ⁻	P	
x ₁ -2	0	0,00	0	0,00	0	E(x) ≈ 3,83
x ₂ -3	32	0,33	32	0,33	33	Me = 4
x ₃ -4	48	0,50	80	0,83	83	Mo = 4
x ₄ -5	16	0,17	96	1,00	100	D(x) ≈ 0,47
x ₅ -6	0	0,00	0	0,00	0	σ ≈ 0,69
						V ≈ 0,18

x – брой на оценките от 2 до 6

f – абсолютната честота на „**x**” – това е броят на 2,3,4,5,6

f⁻ – относителна честота на стойностите на „**x**”. Изчислява се по формулата $f=f/n$, където **n** – общият брой на всички оценки

F – натрупана (акумулирана) абсолютна честота на оценките. Изчислява се като броят на всеки следващ вид оценка се прибавя към предходния.

F^{''} – натрупана относителна честота. Изчислява се по формулата $F=f/n$

P – натрупани % на отделните стойности на „x”. $P=F \cdot 100$

С помощта на честотна таблица се изчисляват основните числови характеристики и средни стойности на показателя 1.1. за определяне на съществените връзки между изучаваните обекти, процеси и явления по следните показатели:

- **Средна аритметична** (Average, Mean; A_v , M)= $E(x)$ – изчислява се по формулата:

$A_v = x_1 + x_2 + \dots + x_n / n$ или $A_v = E(x) = \sum x_i f_i / n$, където $i=1$ (от 1 до n)

По показателя 1.1 за входящ тест резултатите са следните

:

$A_v = E(x) = 3.16 + 4.52 + 5.23 + 6.5 / 96 = 48 + 208 + 115 + 30 / 96 = 401 / 96 \approx 4,18$

$A_v = E(x) = 4,18$

- **Медиана** (median; Me) – определя се с помощта на **F^{''}** и мястото на медианата е при тази оценка, при която се преминават 0,50 от стойността на **F**.

$$Me = L_{Me} + \left(\frac{2n + 1}{2} - C_{Me-1} \right) \cdot \frac{h}{f_{Me}}$$

Където: n - брой на оценките; L_{Me} - начало на медианния интервал; C_{Me-1} - акумулативна честота в предмедианната група; h - ширина на медианния интервал; f_{Me} абсолютна честота в медианната група.

За тестова задача В.1., $Me = 4$

- **Мода** (mode; M_0) - това е тази стойност на „ x “, която има най-голяма честота (тази оценка, която се повтаря най-много).

Изчислява се по формулата:

$$M_0 = x_{M_0} + h_{M_0} \frac{f_{M_0} - f_{M_0-1}}{(f_{M_0} - f_{M_0-1}) + (f_{M_0} - f_{M_0+1})}$$

Където: x_{M_0} – долна граница на интервала; h_{M_0} – величина на модалния интервал; f_{M_0-1} – честота на класа, предшестващ модалния; f_{M_0+1} – честота на класа, следващ след модалния; h – ширина на класа.

При равна честота на две различни стойности на „ x “ може да има две моди. За тестова задача В.1. $M_0 = 4$

Стойностите на **$Av = E(x)$; Me и M_0** – са числови характеристики, които показват около коя оценка е натрупването на направеното измерване. Нормално е трите стойности да са много близки една до друга или еднакви.

За тестова задача В.1. $Av = E(x) = \text{Добър } 3,83$; $Me = 4$; $M_0 = 4$, като стойностите показват натрупване на измерването около оценката – Добър 4, което е нормално при измерване на опорните знания на учениците в V клас.

Освен анализа на посочените показатели за установяване на корелации между резултатите от отделните тестови задачи на емпиричното изследване, се отчитат и показателите за отчитане на разсейването, дисперсията, средното квадратично отклонение и коефициентът на вариация.

- По отношение на **отчитане на разсейването** се изчисляват стойности на неговия размах (R), относителен размах и средно линейно отклонение (δ)=

1. Размах на разсейването (R). Изчислява се по формулата

$$R = X_{\max} - X_{\min}$$

За нашите данни по тестова задача В.1. $X_{\max} = 5$; $X_{\min} = 3$; $R = 5 - 3 = 3$ Използва се за осъзнаване на съществените връзки между изучаваните обекти, процеси и явления, в случая размаха

на разсейването показва средни стойности на усвояване на знания за пълнотата на понятията „град“ и „село“.

2. Относителен размах на разсейването (**VR%**). Изчислява се по формулата $VR\% = X_{\max} - X_{\min} / E(x)$ или (Av) . За нашите стойности $R = (5-3)/3-83 \approx 0,52$

3. Средно линейно отклонение (**δ**).

Изчислява се по формулата

$\delta = \sum (x_i - E(x)) f_i / n$, където $i = 01$ до n , а \sum сумата на всичките x от 1 до n . Стойностите на δ винаги са ≥ 0 . Колкото стойността е по близка до 0, толкова разсейването е по-малко.

За показателя В.1. получаваме: $\delta = 1,18.16 + 0,18.52 + 0,82.23 + 1,82.5/96 \approx 0,69$

- Показателят **дисперсия** – $D_{(x)}$ се изчислява се по формулата:

$$(S^2, SD^2, s^2, D_{(x)}) = \sum [x_i - E(x)]^2 f_i / n = \sum 1^{\uparrow} n \equiv (x_i - E(x))^2 / n$$

За нашите данни :

$$D_{(x)} = 1,18^2.16 + 0,18^2.52 + 0,82^2.23 + 1,82^2.5/96 \approx$$

$$1,39.16 + 0,03.52 + 0,67.23 + 3,31.5 \approx 0,47$$

- Средното квадратично отклонение** – (σ) се изчислява по формулата : $\sigma = \sqrt{D_{(x)}}$ или $SD^2 = 1/n - 1 \sum f_i (x_i - E(x))^2$

В случая $\sigma = \sqrt{0,47} \approx 0,69$

Дисперсията и средното квадратично отклонение са важни характеристики. Те характеризират разсейването на стойностите на „ x “ спрямо $E(x)$. Нормите за техните стойности са близки до 0 или равни на 0. При по-големи стойности на $D_{(x)}$ и σ , разсейването е по-голямо.

- Коефициент на вариация** – (**V**) се изчислява по формулата $V.V = \sigma / E(x)$

За тестова задача В.1 придобива следните стойности $V = 0,69/3,83 \approx 0,18$

По посочените честотни характеристики и представителни статистически величини е реализиран анализа на всички 66 тестови задачи.

Обобщените резултати по компоненти на модела са следните:

V клас – входно ниво: Общите входни резултати от тестовите задачи на 96 ученици в експерименталните паралелки и 26 ученици в контролната паралелка показват единно равнище на усвоеност на опорните знания, умения и ценности. По отношение на критерия „пълнота“ учениците познават основните признаци на понятията, свързани с населението и селищата на добро равнище на усвоеност (51-75%) и дават определение за тях (град, село, човешки права, етническа общност, велики български личности); затрудняват се при сравняване съдържанието на общи понятия (официални и битови празници). По отношение на критерий 3 – „интерактивност и гъвкавост“ учениците притежават умения за изразяване на мнение въз основа на определени ценности за зачитане културата на различните етнически общности.

V клас – контролен тест: Средният успех в експерименталните паралелки е много добър 4,50, а в контролната паралелка е добър 4,10. В контролната паралелка се отчитат трудности по отношение усвояване пълнотата на обема на понятията за население и селища и при обосноваване значението на явленията, свързани с населението и селищата в света. Наблюдават се съществени затруднения при сравняване съдържанието на понятията в контролната паралелка. Установява се наличието на определени ценности, но се срещат трудности при изразяване на лично мнение, свързано с тях, както и на необходимостта от изява на ценностни отношения за населението в контролната паралелка. Много малко ученици от контролната паралелка имат готовност за прилагане модели на поведение при ситуации за изява на толерантност.

VI клас – контролен тест: Средният успех в експерименталните паралелки е много добър 4,70, а в контролната паралелка е добър 4,15. В контролната паралелка се отчитат трудности по отношение пълнотата на обема на определенията за население на континент, местно и преселено население. В контролната паралелка се наблюдават съществени

затруднения при оценяване значението на континентите за развитие на стопанството и опазване на природата. При учениците от контролната паралелка се установява наличието на определени ценности, но се срещат трудности при обосноваване необходимостта за равнопоставеност на хората в континентите Африка, Южна Америка и Северна Америка, въпреки техните различия.

VII клас – контролен тест: Средният успех в експерименталните паралелки е много добър 4,75, а в контролната паралелка е добър 4,10. В контролната паралелка се отчитат трудности по отношение сравняване бита и културата на местното население на Австралия и Океания и посочване на общите черти. В контролната паралелка се наблюдават съществени затруднения при оценяване значението на населението на Азия за развитие на стопанството в континента. Учениците от контролната паралелка трудно назовават причинно-следствените връзки, свързани с особеностите на населението на отделните континенти. При ученици от контролната паралелка се установява наличие на определени ценности, но се срещат трудности при доказване на собствена теза, свързана с контрастите на населението в Азия.

VIII клас – контролен тест: Средният успех в експерименталните паралелки е много добър 4,73, а в контролната паралелка е добър 4,08. В контролната паралелка се отчитат трудности по отношение сравняване особеностите на религиозната и етническа структура на населението на Европа. Учениците от контролната паралелка трудно оценяват влиянието на групите фактори върху етническата структура на Балканския полуостров. При учениците от контролните паралелки се установява наличието на определени ценности, но се срещат трудности при готовността за демонстриране на модели на поведение въз основа на формираните ценности.

IX клас – контролен тест: Средният успех в експерименталните паралелки е много добър 4,52, а в контролната паралелка е добър 4,00. В контролната паралелка се отчита ниско равнище на усвояване на понятията, свързани с

проява на етническа нетолерантност; ниско равнище на усвояване при доказване на връзките между демографските показатели и схематичното им изобразяване, както и на връзките между демографските фактори и състоянието на демографските показатели. При 35,12% от учениците в контролната паралелка се отчита изразяване на лично мнение за познаване и зачитане на човешките права и познаване на част от нравствено-естетическите ценности.

X клас – контролен тест: Средният успех в експерименталните паралелки е много добър 4,59, а в контролната паралелка е добър 4,05. В контролната паралелка се отчита ниско равнище на усвояване на понятията, свързани с измеренията на демографската криза; ниско равнище на усвояване при доказване на връзките между демографските понятия и схематичното им изобразяване. При 35% от учениците в контролната паралелка се отчита изразяване на лично мнение за познаване и зачитане на човешките права и познаване на част от нравствено-естетическите ценности.

Въз основа на направения анализ на организацията и методиката на изследването за прилагане модела на обучение по темата „Население и селища“ в курса на обучение V-X клас формулираме следните изводи:

- *Основната цел на изследването е постигната.* Разработен е актуализирания модел на обучение по темата „Население и селища“ в курса на обучение по география V-X клас съобразно съвременните изисквания към образованието в условията на глобализиращия се свят, за неговото хуманизиране, практическа насоченост на обучението и изграждане на личности с активна гражданска позиция.

- *Хипотезата на изследването е потвърдена.* Приложен е модел на обучение по темата „Население и селища“, съобразно изискванията за хуманизация, активна гражданска позиция и практическа насоченост на географското образование, при който се повишава успеваемостта на учениците и се формира система от ценности за изява на отношения.

- Повишаването на успеваемостта на учениците от експерименталните паралелки се доказва въз основа на общата успеваемост за всеки компонент в модела на обучение спрямо успеваемостта на учениците в контролната паралелка.

- Повишаването на успеваемостта на учениците в експерименталните паралелки се потвърждава от резултатите от изследователската работа по емпиричното изследване, които са представени чрез честотни таблици с оформени диаграми по приети критерии и показатели на 66 тестови задачи, обособени в 7 критериално-ориентирани теста; чрез стълбчести диаграми – за резултатите от анкетно проучване на учениците; чрез протокол за наблюдение и изчисляване на относителен дял, съотнесен към съответните показатели за измерване ефективността на приложените на интерактивните методи в модела.

- Чрез апробиране на модела на обучение по темата „Население и селища“ в курса на обучение по география и икономика V-X клас се стимулиране познавателната дейност на учениците чрез включването им в разнообразни интерактивни методи, което се доказва от резултатите на тестовите задачи, от анкетното проучване и от протокола за наблюдение.

- Резултатите от качествената оценка на тестовите задачи при апробиране на модела на обучение по темата „Население и селища“ V-X клас, доказват, че в учебния процес при учениците от експерименталните паралелки се формира система от нравствено-естетически ценности, ценности за устойчиво развитие на населението и национални ценности, които са основа за изява на отношения.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Съвременните предизвикателства пред географското образование налагат всеки, който е свързан с него да определи точните приоритети и измеренията на собствения си принос за превръщането му в престижно, модерно, конкурентноспособно географско образование.

Осезателното разместване и извеждането на преден план на общочовешките ценности налага на съвременния етап приобщаване на учениците към тях за осъзнаването на важната роля, която те изпълняват за изграждането им като граждани на българското общество. Такава съдържателна основа предоставя учебното съдържание за население и селища.

В резултат на проведеното теоретично и емпирично изследване на проблема за обучение по тема „Население и селища“ в българското средно училище се установяват редица несъответствия по отношение на нормативната база, учебното съдържание и учебния процес по темата.

Разработеният актуализиран модел на обучение има важно проктивно-приложно значение, като резултатите от него могат да се приложат за преодоляване на част от установените несъответствия:

- свързани с учебното съдържание – за липса на методологични и аксеологични знания; за висок относителния дял на теоретичните знания за сметка на уменията и компетенциите; за нарушаване логическата структура на учебния материал във вертикален и хоризонтален план; за нарушаване на системността при изясняване генезиса и значението на връзките между основните демографски показатели; за нарушаване системността на компетенциите за население и селища;
- свързани с процеса на обучение – за липса на предпоставки за проява на ценности; за преобладаващо присъствие на традиционни методи на обучение, за сметка на интерактивните; за преобладаващо присъствие на уроците за нови знания за сметка на уроците за дейности.

Останалата част от несъответствията могат да се решат чрез реализиране на:

- По-тясно взаимодействие между отделните институции, които имат отношение към изготвяне на нормативната база на съвременното географско образование, с цел подобряване на нейното качество;

- Подобряване качеството на учебната документация по предмета – ДОИ, учебни програми, учебници на базата на поетапното прилагане на системния подход;

- Засилване на двустранния диалог между преподавателите от ВУЗ, като носители на новото в областта на географската наука и дидактиката на географията и учителите по география и икономика, тясно свързани с реалната педагогическа практика за обмен на идеи и сътрудничество;

- Инвестиране в интелектуалния потенциал в лицето на учениците и студентите, като носители на нови идеи в областта на географското образование.

СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ НА ДИСЕРТАЦИОННОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

1. Анализирани са актуални проблеми за системата на обучение за население и селища в географското образование и са установени неговите педагогически, психологически, методически и географски основи.
2. Разработен е практико-приложен модел за обучение по темата „Население и селища“ V-X клас, в който са приложени съвременните изисквания към образованието в условието на глобализацията се свят, насочени към хуманизиране на географското образование, засилване на неговата практическа насоченост и изграждане на личности с активна гражданска позиция.
3. Разработена е логическата структура на модела на учебния материал по темата „Население и селища“ V-X клас чрез прилагане на метода на графите и матрицата за извеждане на структуроопределящите, водещи понятия и открояване на трудните за усвояване понятия.

4. Разработена е система от интерактивни задачи за обучението по темата „Население и селища“ V-X клас, чрез които се активизира познавателната дейност на учениците и се стимулира творческото им мислене.
5. По темата „Население и селища“ V-X клас е изведена система от ценности (нравствено-естетически, за устойчиво развитие и патриотични), които са актуални за условията на демократизиращото се общество и способстват за изява на отношения.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДОКТОРАНТУРАТА

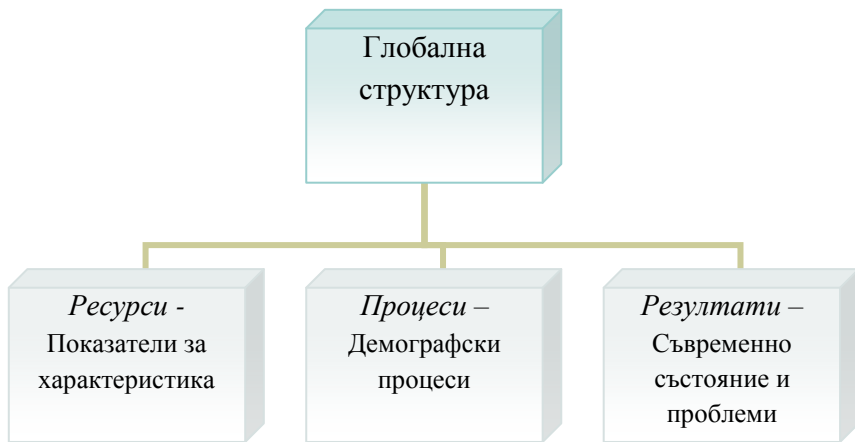
1. Владева, Р. Основни аспекти на формиране и функциониране на трудовия пазар.// Проблеми на географията, С., 1999, № 3-4, с. 77-85.
2. Владева, Р. Варианти за решаване на методически проблеми в обучението по география при изучаване на населението и селищата.// Обучението по география, С., 2003, № 1, с. 22-31.
3. Владева, Р. Изграждане на ценностни ориентации в обучението по география въз основа на знанията за население и селища.// Обучението по география, С. 2003, № 2-3, с. 35-40.
4. Владева, Р. Методически решения за практикоориентирано обучение по темата “Население и селища” в курса по география.// Сборник научни трудове „Природни науки”, Юбилейна научна конференция 30 години Шуменски университет, Университетско издателство “Еп. Константин Преславски”, Шумен, 2003, с. 237-243.

5. Владева, Р. Географското образование и етнокултурния диалог по правата на детето. // Междукултурен диалог и образование в Балканите и Източна Европа, II научна конференция с международно участие, В. Търново, „Ивис”, 2012, с. 98-112.

ПРИЛОЖЕНИЯ

Приложение 1.

Състав на глобалната структура на учебния материал за население и селища

Приложение 2.

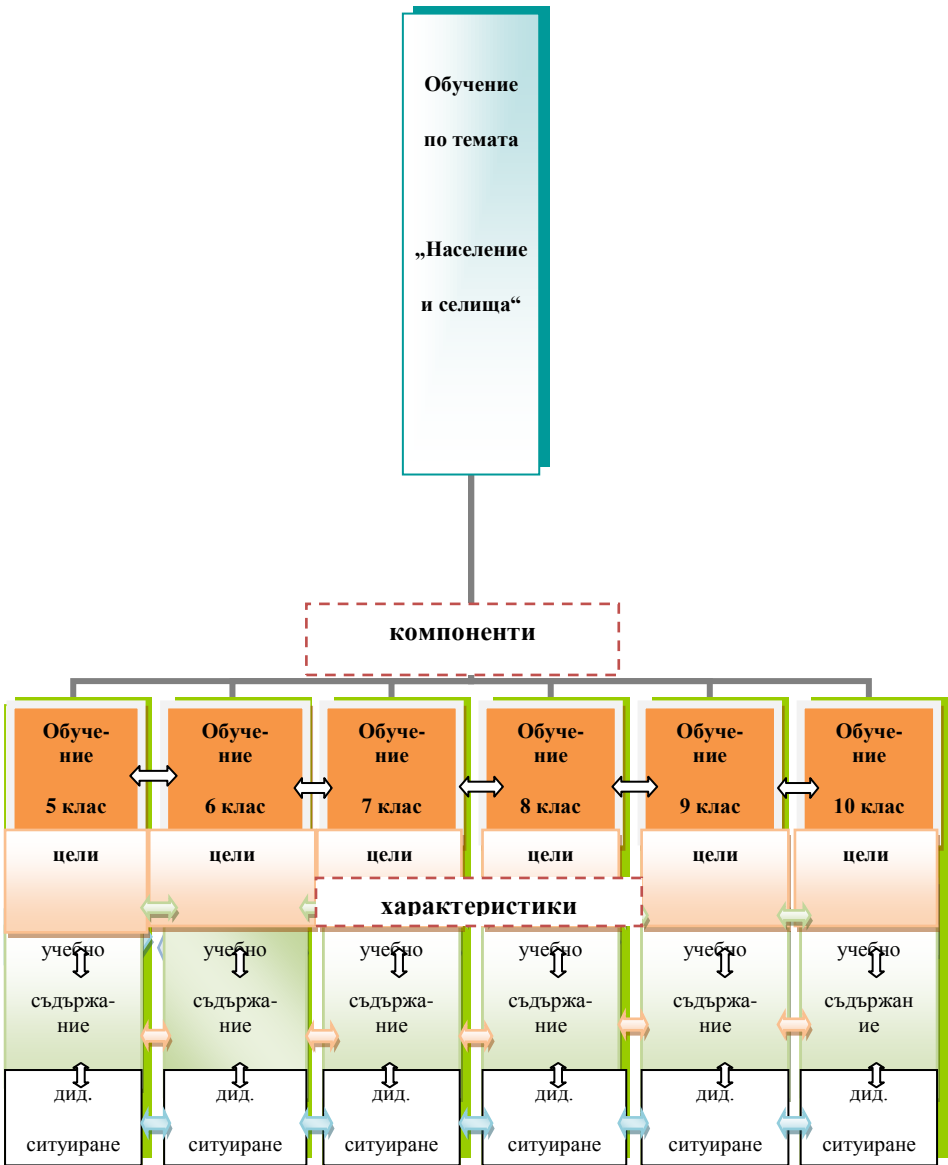
Критерии и качествени характеристики за оценка на учебното съдържание за население и селища в учебниците по география и икономика

Предмет	Структура на учебния материал	Критерии	Качествени характеристики
Учебници за V, VI, VII, VIII, IX и X	1.Глобална структура	1.1. Наличие на глобална структура на учебното	1.1.1. Връзка между глобалната структура и логиката на географската наука

клас		съдържание	1.1.2. Наличие на познавателна структура в основата на глобалната структура на учебното съдържание
	2.Локална (логическа) структура	2.1. Наличие на логическа структура на учебния материал	2.1.1. Наличие на система от понятия за население и селища – състояние и проблеми
			2.1.2. Наличие на структуроопределящи понятия за население и селища

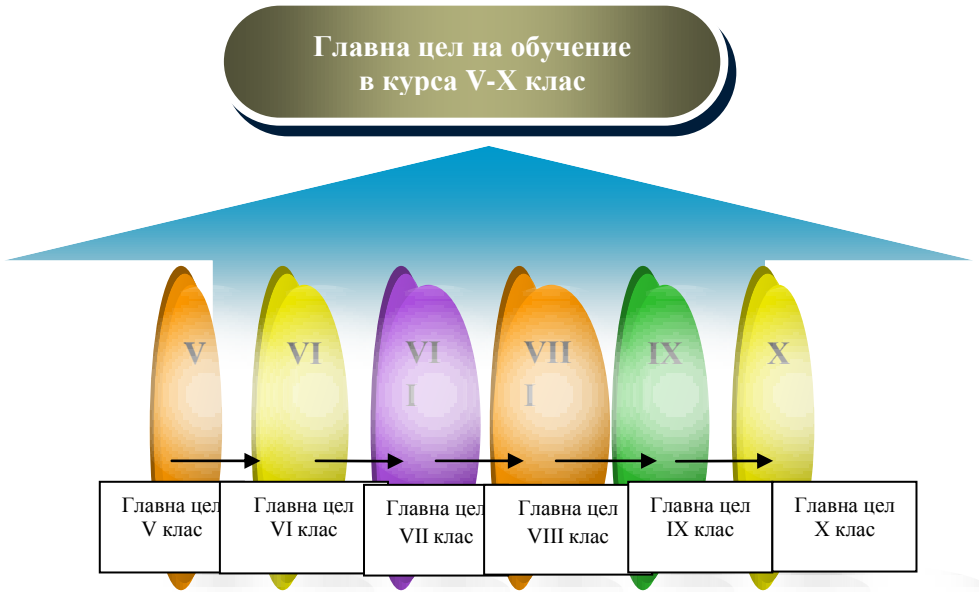
Приложение 3.

Система на модела на обучение по темата „Население и селища в курса V-X клас

Приложение 4.

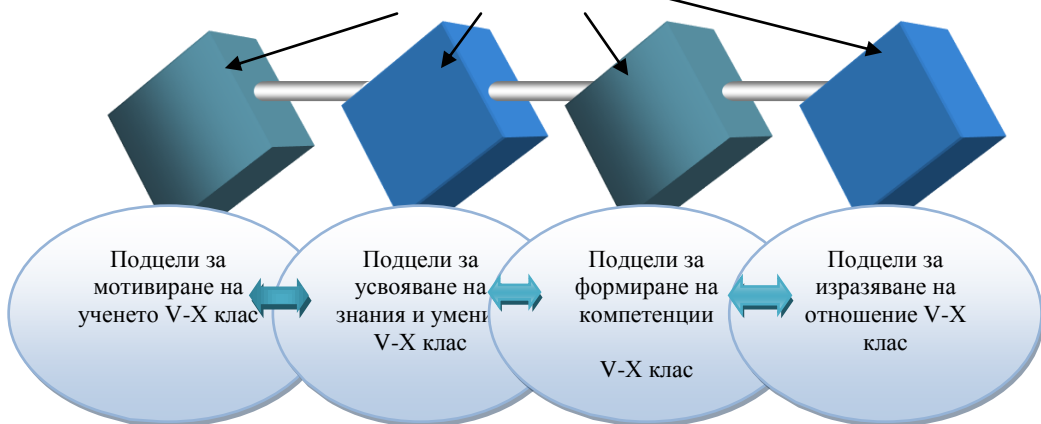
Система на главната цел на модела на обучение по темата „Население и селища в курса V-X клас

Приложение 5.

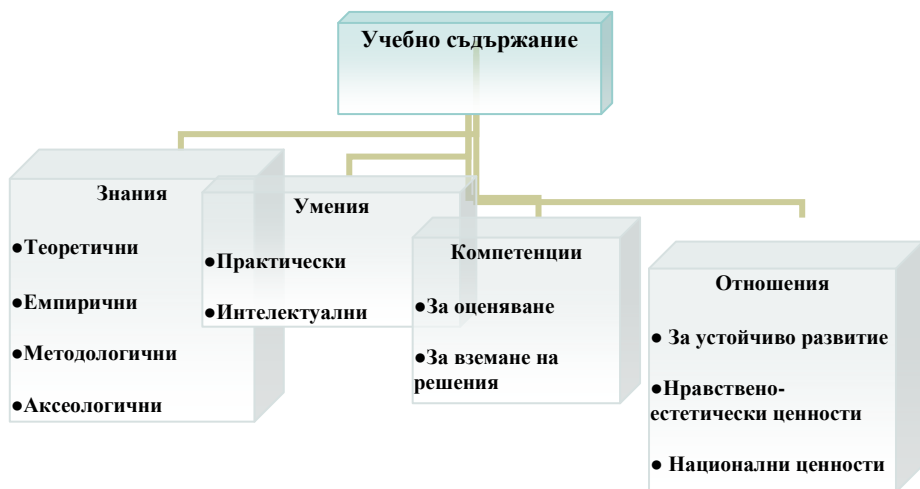
Система на подцелите на обучение на модела по темата „Население и селища“

Подцели на обучение

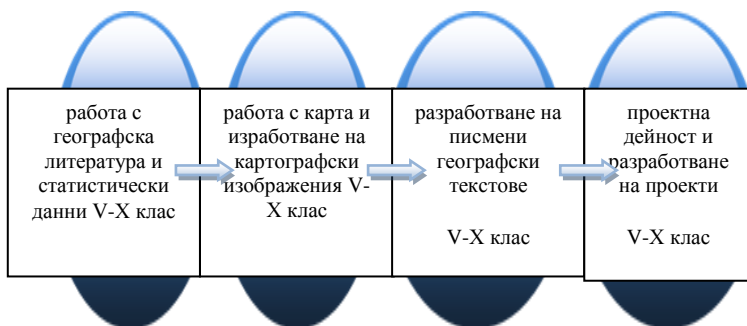

Приложение 6.

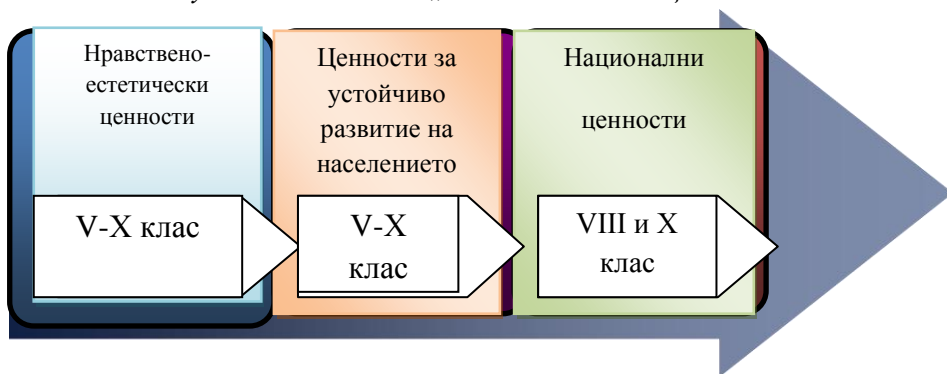
Структура на системата на учебното съдържание в модела

Приложение 7.
 Система на практическите умения в модела на обучение
 по темата
 „Население и селища“ V-X клас

Приложение 8.
 Система на ценности за формиране на отношения в
 модела на обучение по темата „Население и селища“ V-X клас

Приложение 9.

Система на дидактическо ситуиране в модела на обучение по темата „Население и селища“ V-X клас

№	клас	Тема на урока	Тип на урока	Интерактивни методи	Традиционни методи	Форми на съвместна дейност на учителя и учениците
1	V	Раздел „Земята-планета на хората“ Населението на Земята	н.зн.		Беседа за броя, разпределението на населението; Анализ на картограма за основните миграционни потоци.	инд., групова, общокласна
2		Човешки раси	н.зн.	мозъчна атака „Познай расата“	Беседа за белезите на отделните човешки раси; Анализ на картограма за разпространението на расите.	инд., групова, общокласна
3		Религиите в света	н.зн.		Беседа за установяване общите черти между отделните религии; Анализ на картограма за териториалното разпространение на основните религии в света.	инд., групова, общокласна
4		Селищата в света	н.зн.	решаване на казуси със ситуации от всекидневието и инциденти от училищния живот, свързани с накръняване правата и интересите на учениците	Беседа за основните видове селища; Попълване на таблица за проблемите на селищата.	инд., групова, общокласна
5		Наблюдаване и описване на родното селище	дейности	проектна дейност за проучване на родното	Изработване на писмен географски текст	индивидуална

				селище		
6, 7		Населението и селищата на Земята	обобщ. контрол		Беседа за установяване на необходимостта от зачитане на различията и уважение към основните човешки права и свободи, въпреки различните външни белези и начин на живот	инд., групова, общокласна
8	VI	Население на Африка	н.зн.	мозъчна атака за разпознаване признаците на понятията „расова толерантност“ и „расова дискриминация“	Беседа за характеристика на населението на континента и установяване приноса му в световната култура; Работа с картографски материали; Изчисляване на средна гъстота.	инд., групова, общокласна
9		Население на Южна Америка	н.зн.	проектна дейност за проучване и представяне бита и обичаите на индианците	Беседа върху мотивиране на необходимостта от изучаване богатството на световната култура на Южна Америка; Работа с картографски материали; Изчисляване на средна гъстота.	инд., групова, общокласна
10		Писане на отговор на научен въпрос	дейност и		Изработване на писмен географски текст	индивидуална
11		Население на Северна Америка	нови знания	Казус за определяне значението на толерантното отношение в САЩ и Канада към етническите различия	Беседа за проява на толерантно отношение към различията; Работа с картографски материали; Изчисляване на средна гъстота и определяне мястото на континента по показателите за характеристика на населението.	инд., групова, общокласна
12	VII	Население на Азия	н.зн.	Мозъчна атака за формулиране на контрасти,	Беседа за характеристика на населението на континента	инд., групова, общокласна

				свързани с населението и селищата на континента	определяне приноса му в световната култура; Работа с картографски материали; Определяне мястото на континента по показателите за характеристика на населението.	
13		Изработване на стълбчеста диаграма с повече от един показател	дейности		Изработване на картографско изображение	индивидуална
14		Писане на съчинение-разсъждение	дейности		Изработване на писмен географски текст	индивидуална
15		Население на Австралия	н.зн.		Беседа за характеристика на населението и за установяване на връзката между условията на живот и расовите белези на аборигените; Работа с картографски материали; Определяне мястото на континента по показателите за характеристика на населението.	инд., групова, общокласна
16		Изработване на картограма и картосхема	дейности		Изработване на картографско изображение	индивидуална,
17		Население, политическа карта и стопанство на Океания	н.зн.		Беседа за установяване проблемите на населението в континента и пътищата за решаването им; Работа с картографски материали.	инд., групова, общокласна
18		Антарктида-свят на сурова и красива природа	дейности	Ролева игра за представяне на проект на тема „Българските изследователи на Антарктида“		екипна, индивидуална

19, 20		Население на континентите	обобщение и контрол		Беседа за установяване основните закономерности на населението на континентите; Самостоятелна работа с текст за определяне на приноса на коренните жители и преселниците при формиране на съвременната култура на отделните континенти; Анализ на картографски изображения.	инд., групова, общокласна
21	VIII	Население на Европа	н.зн.		Беседа за характеристика на населението на континента; Попълване на таблица за приноса на Европа в областта на науката, културата и изкуството; Анализ на картографски изображения.	инд., групова, общокласна
22		Изработване на модел на най-важните ценности и човешки права въз основа на Европейската конвенция за правата на човека	дейности	Метод на приоритизацията за изработване модел на най-важните ценности и човешки права въз основа на ЕКПЧ	словесни, практически	индивидуална, екипна
23		Население на Балкански полуостров	н.зн.	Дискусия на тема: "Човешките права са лукс, който могат да си позволят само икономически развитите страни"	Беседа за характеристика на населението на полуострова; Анализ на картографски изображения.	инд., групова, общокласна
24		Изработване на	дейнос-		Изработване на	индиви-

		картограма на езиковата структура на населението и на горещите точки	ти		картографско изображение	дуална,
25		Население на България	н.зн.	проект на тема „Изработване календар на традициите и обичаите в град Шумен“	Беседа за установяване какво от културата, бита и езика на траки, славяни и прабългари се е съхранило в съвременния облик на българите и мотивиране на лично мнение по въпроса: Наследник на кой от трите етнически елемента съм аз?	инд., групова, общокласна
26		Селища в България	н.зн.		Беседа за възникването на селищата, основните видове населени места и техните проблеми; Анализ на картографски изображения.	инд., групова, общокласна
27		Характеристика на родното селище	дейности		Реализиране на дейност по проучване на характеристиката на родното селище; Изработване на реферат за характеристика на родното селище или по проблемите на населението и селищата в Европа, Балкански полуостров и България.	индивидуална, екипна
28	IX	<i>Раздел „Население и селища в света“</i> Брой, териториално разпределение и гъстота на населението	н.зн.	Мозъчна атака „Познай понятията, свързани с етническата нетолерантност“	Беседа за характеристика на броя, териториалното разпределение и гъстотата на населението; Анализ на статистически данни; Анализ на картографски изображения.	индивидуална, общокласна
29		Движение на	н.зн.	проект на	Беседа за	инд.,

	населението		тема „Бежанците и бежанските потоци в света“	характеристика на естественото и механично движение на населението; Анализ на статистически данни; Анализ на картографски изображения.	групова, общокласна
30	Структура на населението. Трудов потенциал	н.зн.		Беседа за характеристика на структурата на населението и доказване на връзката между тях; Изработване на схема за представяне на връзките между демографските показатели; Анализ на статистически данни.	индивидуална, общокласна
31	Демографска ситуация. Демографски проблем. Демографска политика	н.зн.		Беседа за доказване на връзката между демографската ситуация, демографския проблем и демографската политика; Анализ на статистически данни; Анализ на картографски изображения.	инд., групова, общокласна
32	Демографските различия в света – анализ на документи, дискусия	дейности	Дискусия на тема: „Демографската политика в отделните части от света – реалност и бъдеще“	Анализ на документи, свързани с демографската политика Защита на собствено мнение по дискутираните въпроси; Анализ на картографски изображения.	инд., групова, общокласна
33	Селища	н.зн.		Беседа за възникването на селищата, основните видове населени места, тяхната класификация	инд., групова, общокласна

					и проблеми; Анализ на картографски изображения.	
34		Урбанизация	н.зн.		Беседа за същността, основните показатели за характеристика и регионалните проблеми на урбанизацията; Анализ на картографски изображения; Изразяване на лично мнение по демографски и селищни проблеми	инд., групова, общокласна
35, 36		Население и селища в света	обобщение и контрол		Беседа за формиране на закономерности за особеностите на населението и селищата в света; Анализ на картографски изображения и демографска статистика за формиране на тенденции.	инд., групова, общокласна
37	X	<i>Раздел „Население и селища в България“</i> Брой, разпределение и движение на населението	н.зн.	Дебат на тема: „Защо (не) бих емигрирал в чужбина?“	Беседа за характеристика на брой, разпределението и движението на населението в България; Анализ на статистически данни; Анализ на картографски изображения.	инд., групова, общокласна
38		Структура на населението	н.зн.		Беседа за характеристика на структурата на населението в България; Работа със статистически данни за доказване мястото на България по определени демографски	инд., групова, общокласна

					показатели; Анализ на картографски изображения.	
39		Трудов потенциал и демографска ситуация	н.зн.	Проект на тема „Българската общност в света“ и „Заетост и безработица в община Шумен“	Беседа за доказване на връзката между демографската ситуация и трудовия потенциал; Беседа за посочване на аргументи за проява на религиозна и етническа толерантност при защита на проектите.	екипна
40		Работа с документи и изработване на есе за демографски и селищни проблеми	дейности		Изработване на картосхема на засегнатите от депопулация райони в страната; изразяване на лично мнение по демографски и селищни проблеми; Изработване на писмен географски текст.	индивидуална
41		Селища и урбанизация	н.зн.	Решаване на казус за тълкуване на чл. 13 от Международната харта за правата на човека “ Всеки човек има право свободно да се придвижва и да избира своето местожителство в пределите на всяка държава”.	Беседа за характеристика на факторите за развитие на селищата, тяхната класификация и основни типове; на същността, особеностите и формите на урбанизацията в България; Изработване на схема на етапите на урбанизацията в България	инд., групово, общо-класна
42, 43		География на населението и селищата в България	обобщение и контрол	дискусия на тема: “Българин в България или чужденец в	Беседа за формиране на закономерности за особеностите на населението и селищата в страната;	индивидуална, общо-класна

				чужбина?”	Анализ на картографски изображения и демографска статистика за формиране на тенденции. Изразяване на лично мнение по проблемите на населението и селищата в България и пътища за тяхното преодоляване.	
--	--	--	--	-----------	---	--

Приложение 10.

Структура на системата от интерактивни методи на обучение в модела на обучение по темата „Население и селища“ V-X клас

